

Хар бир ватанпарвар киши ўз юртига бўлган меҳр-мухаббатининг рамзи сифати, бу юртнинг тарихини ўрганади. Кўлидан келганлар эса, ушбу ўзи ўрганган нарсаларни келажак авлодларга ҳам қолдиришни ўйлайди, бунинг учун ҳаракат қилади. Шундай уринишлардан бири Саййид Абдулмўмин ибн Саййид Акрамнинг “Турон тарихига ёгдулар” номли китобидир.

Китобнинг муаллифи Бухорода болшевиклар инкилобига ҳукмдор бўлган мангит хонлари сулоласидандир. У кишининг отаси Саййид Акрамхон Музаффархон ўгли Бухоронинг охири амира Саййид Олимхоннинг амакиваччасидир. Саййид Абдулмўмин ибн Саййид Акрамхон 1318 х. санада отаси ҳоким бўлиб турган Гузор вилоятида таваллуд топган. Ёшлигида мадрасани тамомлаб, сўнгра от чопиш, ўқ отиш каби ҳарбий машқларни ўрганди. Русияда коммунистлар давлат тўнтариши қилганда, камоклардан беш юз нафар австриялик асирлар қочиб, Бухоронинг шаркига келдилар. Уларнинг ичида ҳарбий муҳандислар ҳам бор эди. Ўша ернинг ҳокими бўлган Саййид Акрамхон мазкур австриялик муҳандислардан бухоролик муҳандислар билан ҳамкорликда тўп-замбарак яшашни йўлга қўйишни таклиф қилади ва бу ишга ўз ўгли Саййид Абдулмўминни бош этиб тайинлайди. Иш юришиб, тўплар тажрибадан яхши ўтади. Муҳандисларни Амир Олимхон ишга таклиф қилади. Болъшевик-коммунистлар ҳужуми аввалида Саййид Абдулмўмин тоғда камалда қолган аёллар ва ёш болаларни қутқаришга бош бўлади. Коммунистлар ҳужумини тўсиш учун истехкомлар қуришда иштирок этади. Химоя чизигига етиб келган Амир Олимхон Саййид Абдулмўминга аёллар ва ёш болаларни Афғонистонга олиб ўтишни топширади. Афғонистонда бир қанча муддат яшагандан сўнг укаси Хошим билан қобуллик хожила қурулишида ҳажга боради ва ўша ерда яшаб қолади. Маккадаги Бухоро амирлиги тамонидан қилинган вақфларга нозирлик қилади. У киши яқинда Маккада вафот этди. (Аллоҳ ўз раҳматига олсин). Ўзи билан қеракли ҳужжатларни тўплаб юрган Саййид Абдулмўмин юртимиз тарихи тўғрисидаги араб, форс ва турк тилларидаги китобларни қўплаб мутоала қилади. Ушбу мутоала ва уринишлари самараси ўлароқ араб тилида, “Азвоу алот тарихи Турон” яъни, “Турон тарихига ёгдулар” китобини ёзди. Китобни Робитатулло Оламулло Исмоилий нашр этган. Китоб муқаддимаси машҳур олим, Аҳмад Муҳаммад Жамол тамонидан ёзилганлиги ҳам алоҳида эътибор қасб этади.

Муаллифнинг ўзи эътироф этиб, мен тарихчи олим эмасман, аммо Турон юртининг бир фарзанди сифатида юртимнинг менда ҳаққи борлигини ҳис этганимдан,

ватандошларимга ўзим тўплаган ва билган хакикатларни китоб шаклида колдирмокни касд килдим, дейди. Дархакикат, муаллиф тарихчи олим эмас, аммо у киши тўплаган маълумот ва келтирган гувоҳлигу далилларни ҳар қандай тарихчи ҳам кила олмайди. Бир неча тилларни билиб, уларда ўкиб-ёзиб, ҳужжатларни солиштиришга ҳамма тарихчи ҳам кодир эмас.

Менимча, Саййид Абдулмўмин раҳматуллоҳи алайҳининг ўз кўзи билан кўрган воқеаларни ҳикоя қилишлари алоҳида аҳамиятга эга. Аввало, бу шахсий гувоҳлик бўлса, қолаверса, ўша даврдаги ҳукмрон тоифанинг вакили сифатида фикр юритишлари ўзгача маъно касб этади. Чунки бизнинг тарихимизда ва уни ўрганишда айнан ўша нарса етишмайди. Коммунистик инқилоб ва ундан кейинги воқеалар ҳозиргача факат бир ёклама, ёлгон билан талкин этилинди. “Турон тарихига ёгдулар” китобида эса, ҳукми коммунистлар қуч билан тортиб олган тоифа вакилининг кўз қараши ифода этилади. Бу билан, олдин факат ёлгон маълумотлар бор эди, энди юз фоиз ростини топиб олдик, деб ҳам айтмокчи эмасмиз. Тарихга қайта назар солиб, уни илмий йўл билан, омонат билан халқимизга тўғри ҳолда тақдим қилиш тарихчиларимизнинг бурчи. Ана ўша катта ҳажмдаги ишда эса, Саййид Абдулмўминга ўхшаш азизларимизнинг асарлари ўзининг муносиб ўрнини топади, деб ўйлаймиз.

“Турон тарихига ёгдулар” китоби факат муаллифнинг хотираларидан иборат эмас, балки кўрган, эшитган воқеаларга жуда оз жой ажратилган. Китобнинг аввалида Туроннинг қадимги тарихидан сўз кетади, унинг ҳақидаги жўгрофий маълумотлар берилади.

Сўнгра Ислом давридаги тарих ҳақида, турк халқларининг Ислом учун қилган хизматлари, Турон тупроғида етишган алломалар тўғрисида маълумотлар берилади. Турон заминида ҳукм сурган давлатлар бирма-бир эсга олинади. Турк халқларининг заифлашиши ва давлатларнинг парчаланиб кетиши ҳам тилга олинади. Нихоят, рус истилосига етиб келинади. Сўнгра муаллиф ўз қабиласига мансуб мангитлар сулоласининг ҳукми ҳақида сўз юритиб, султон ва амирлар, уларнинг ҳукмдорлиги ҳақида тарихий тасансул ила маълумотлар келтиради. Ундан кейин коммунистлар босқинидан сўнг бўлиб ўтган воқеаларга тўхталади.

Советлар тўғрисидаги бобни муаллиф “Бобомиз Музаффархон давридан бошлаб Амир Олимхон давригача ўтган олтимиш уч йилни Бухоро давлати рус подшоҳи Александр билан тузилган шартнома асосида тинчлик ва омонликда ўтказди”, деган иборалар билан бошлайди.

Сўнгра, Ленин бошлиқ коммунистлар давлат тўнтариши қилганидан сўнг, вазият тамоман ўзгаргани, янги келганлар ҳам шартнома тузган бўлишларига қарамай, аҳдида турмасликлари, ёлгончи ва хиёнаткор эканликларини ҳужжат ва далиллар билан баён қилади.

“Турон тарихига ёгдулар” китоби муаллифи Саййид Абдулмўмин коммунист ҳукмдорларни, аҳдига вафоси ҳам йўқ, виждони ҳам йўқ, одамларнинг молу-мулкини тортиб олиш, уламолар, бой қишилар ва ақл заковатлиларни йўқ қилишдан бошқа мақсади йўқ қишилар, деб васф қилади. Коммунистлар сиртда Бухоро давлатига дўстликни даъво қилсалар ҳам, ичда алдамчиликни ва уни босиб олишни режа қиларди, дейди муаллиф.

Ҳозиргача халқимизга тақдим қилинаётган коммунистча тарихда, қизил армия Бухоро халқи талабига биноан мазлум меҳнатқашларни озод қилиш учун келганда, Амир Олимхон Афғонистонга қочиб қолди, дейилади. Аммо Саййид Абдулмўмин ўз китобларида бошқача маълумотлар беради. Қўпчиликни ушбу биз учун янгилик бўлган

маълумотлардан хабардор килиш мақсадида бир оз тафсилотларни келтириб ўтишни лозим топдик.

Саййид Абдулмўминнинг ёзишларича, 1336 х. сана жумадис сони ойида Колесов бошчилигидаги кизил армия Когонга етиб келган. Аммо амирлик кучлари уларни тўсиб, камалга олган. Шунда Ленин ўз вакилини юбориб, Бухоронинг мустақиллигини эътироф қилган, Чор ҳукумати босиб олган ерларни қайтаришга, шунингдек, Бухорога қурол-аслаҳа, ўк-дори ва ўқичлар беришга ваъда берган. Бухорога элчи ва Тошкентдан ўн бир дона тўп ҳам юборган. Аммо кизиги шундаки, юборилган тўпларнинг ўқи йўқ экан. Амир Олимхон коммунистларнинг ваъдаси ёлгон экани маълум бўлганидан сўнг, кўшни давлатлардан қурол сотиб олган, аскар тўплаб машқ қилдирган.

Русия ичидаги бўҳронлар тинчигандан сўнг коммунистларнинг муомиласи ўзгарган. Улар Бухородаги элчилари орқали бекорга бугдой ва гуруч беришни талаб қилишган.

Шунингдек, коммунист жосуслари одамларни ушлаб камашган ва бошқа игволар чиқариб, Бухорога ҳужум қилишга баҳона чиқаришга уринганлар. Амир Олимхон эллик минг аскар тўплаб, темир йўл бўйлаб истехкомлар қурган.

Шунда Ленин тезда Тошкентдан ўзининг Тиронов номли вакилини юбориб, янги найрангларни бошлаган. Амир Олимхонга шартномага амал қилиш Россиянинг ички бўҳронлари туфайли кечикиб қолганига ўзр айтган. Ўзининг Бухоро билан дўстлик алоқаларини давом эттириш ниятида эканлигини ва бу алоқалардан қўлаб яхшилик қутаётганини айтган. Шунингдек, Бухоронинг нима талаби бўлса, бажаришга тайёр эканлигини билдириб, темир йўлдаги камалда қолган кизил армияни камалдан чиқаришни сўраган. Бундан сўнг икки тараф ўчинчи бор шартнома тузиб имзо қўйишган. Шартномага амал қилиб, Амир Олимхон ўз аскарларини темир йўлдан ўч мил масофага ўзоқлаштирган, чегарачилар сонини камайтирган.

Аммо коммунистлар ўз одатларича яна навбатдаги хиёнатни қилганлар. 1338 х. сана зул ҳижжа ойининг ўн беши, душанба куни кечаси соат ўн иккида ҳужум бошлаб, чегарачиларни асир олганлар, ҳаводан, ердан, турли қуроллар билан Бухорога бостириб қирганлар. Қутилмаган бу коммунистик горадда факат кекса кишилар, аёллар ва болалардан эллик минг киши ҳалок бўлган. Бошқа талофатларнинг ҳисоби йўқ даражада эди.

Бундан тўрт кун кейин Амир Олимхон давлат аёнлари ва йигирма беш минг аскар билан Бухородан чиқиб, ўн кундан сўнг Қўргонтепага етиб боради. Сўнгра Бойсунда истехкомлар қуради. Шу ерда коммунистлар билан бухороликлар орасидаги ўруш олти ой давом этади. Сўнгра коммунистларга Москвадан ёрдам кучлари ва янги қурол-аслаҳа келади. Улар бухороликларга янги ҳужум бошладилар. Ўн кун давом этган шиддатли жанглардан сўнг бухороликларнинг ўк-дорилари тугаб қолади. Амир Олимхон Афғонистон подшоси Омонуллохонга одам юбориб, пулга бўлса ҳам ўк-доридан ёрдам бериб туришини сўрайди. Омонуллохон эса, Амир Олимхоннинг ўзи келсин, дейди. Ўз аскарларига мулла Мухаммад Иброҳимбек девонбеги ва Давлатмандбек девонбегиларни бошлиқ этиб тайинлаган Амир Олимхон 1339х. сана, 22 жумадус сони, чоршанба куни Жайхун дарёсидан Афғонистонга ўтади. Омонуллохон уни тантана билан кутиб олади ва ўз меҳмони, деб эълон қилиб, 12000 рупия ойлик тайин қилади. Шундан кейин Амир Олимхон Омонуллохоннинг ҳоин эканлигини тушуниб этади. Омонуллохон Ленин билан тил бириктириб, уни алдаганини аңлайди. Ушбу хиёнат натижасида Амир Олимхон қасрда қамалиб қолади. Унга ҳеч қанча чиқишга, ҳатто ҳажга боришга ҳам руҳсат берилмайди.

Амир Олимхон Афғонистонда тутилиб колгандан сўнг ҳам унинг аскарлари Иброхимбек бошчилигида коммунистларга карши курашни давом этдирадидлар. Хусусан, Туркиядан Анвар Пошша келиб, харбий ишлар режаси тузилиб, Бойсун, Гузор, Шеробод ва Карши каби жойлар озод килиниши катта галаба бўлди. У ерларга истехкомлар курилди. Атрофдаги шаҳар ва кishлокларда ҳам коммунистларга карши курулли кураш бошланиб, Иброхимбекдан кўмондонлар беришни сўрай бошладди. Уларга ҳам ёрдам берилди. Ушбу галабалардан сўнг Иброхимбек Омонуллохонга саккиз кишилик хайат юбориб, Амир Олимхоннинг озод килинган ерларга кайтиб келишини таминлашни сўради. Аммо Омонуллохон турли бахоналар билан хайатни курук кайтарди. Амир Олимхонни яна саройда ушлаб колди.

Амир Олимхон 1943 йил, 29 апрелда 64 ёшида Кобулда вафот этди.

“Турон тарихига ёгдулар” китобида бундан бошка ҳам кизикарли маълумотлар кўп.

Тарихчиларимиз хохласалар, бу китобдан самарали фойдалинишлари мумкин.

Аллох таоло барчамизни тўгри йўлга бошласин.

Шайх Мухаммад Содик Мухаммад Юсуф